

RÁCZ PÉTER

Magyar Fordítóház, KKM Balassi Intézet

Minden fordítás. A fordítás minden?

Összefoglaló

Mindennapi, permanens tevékenységünk: a műfordítás. A látványt, a képzeletünk szülte képeket, az érzéseinket nyelvvé formáljuk: leírjuk, közölhetővé tesszük. Közlünk és befogadjuk mások közléseit. Születésünktől kezdve zajlik a megismerés, megértés, a kép szóvá formálása, a logosz főszereplővé emelése. A főszereplőt folyton itatnunk kell érzéseink és érzelmeink nedveivel, a fogalmak közeit kitölti a fordítás lendítőerejét tápláló elixír. Szellemi életünknek akkor van vége, ha az ismeretlent és érthetlent érthetővé tevő konvertálást abbahagyjuk.

Kulcsszavak: a tökéletes megértés, a szerelmes mint műfordító, szabályok a műfordításban?, a kásás szöveg, gyorsfordítás, hangsúly – testbeszéd – szórend, sebek és romok, minden fikció, szocializáció, a lélegzetvétel jelentősége.

A műfordításról szeretnék itt beszélni, tágabb értelemben a fordításról, amit számos szinonimával is kifejezhetünk: beszélünk tolmácsolásról, közvetítésről, átköltésről, átültetésről, interpretálásról, értelmezésről, zenében átírásról vagy áthangszerelésről is. Megkülönböztetünk nyelvek közötti fordítást, mint például a magyar és a szerb közötti közvetítést, de mindennapos tapasztalatunk, hogy ahhoz is sok feltételnek kell teljesülnie, ha két magyar ember szeretné megérteni egymást. Kell, hogy birtokában legyenek egy általános köznyelvnek vagy a szleng nagyjából azonos válfajának, netán hasonló szociolektust vagy dialektust kell ismerjenek. Van azonban olyan fordítás is, amit minden, de minden pillanatban üzünk, jóllehet nem is tudatosítjuk mindig. Itt most abban a reményben beszélek

Önökhöz, hogy bár Szerbiában, de a Belgrádi Egyetem magyar tanszékén hallgatnak, beszélhetek magyarul, nyelvi akadály semmilyen értelemben nem lesz a kölcsönös megértésnek.

Közbevetőleg jegyzem meg a tudott tényt, hogy az egyetem magyar tanszékének 25 évvel ezelőtti alapítását ünnepeljük, és egyúttal az alapítóra, Sava Babićra emlékezünk. Szávát kb. 25 éve ismertem meg, amikor a tervezett Magyar Fordítóház hírére megkeresett Budapesten. Mindenféle közös terveket szőttünk az együttműködésről, de leginkább arról, hogy majd jönni fog a balatonfüredi Fordítóházba dolgozni. Jött is, évente legalább egyszer, olykor kétszer is, és a házat nemes egyszerűséggel „az én házamnak” nevezte, joggal, hiszen egy folyamatosan dolgozó műfordítónak mit adhattunk volna, mint „örök belépőt” a „fordítók szentélyébe vagy szanatóriumába” (Száva szava). Aztán egyszer, amikor valamilyen ürüggyel Belgrádba csalt, megmutatta ezt a csodálatos tanszékét, ahol rögtön éreztem azt a makacs kitartást, szorgalmat, szeretetet és a megértést a két nép között – de ennél a förtelmes fordulatnál abba is hagyom, és nagyon remélem, hogy ez utóbbi közhelyet, bár magyarul van, lefordították magyarról magyarra.

Azzal kezdtem előbb, hogy a fordítást minden percben végezzük, jöllehet nem is tudatosítjuk. A fenti közhelyet is valami normálisabb fordulatra cserélték, sőt, számos, általam eddig adott jelet is értelmeztek már. Ki így, ki úgy. Mert a világ felénk áramló jeleinek olvasása vagy akár önmagunk olvasása is fordítás. Fordítás az összes gesztikuláció, testtartás, grimasz, a könnyek, az érzelem kifejezése hangképzéssel, a mosoly dekódolása, hiszen mindezek jeleznek, kifejeznek valamit kódolt formában, amit a befogadónak dekódolnia, „olvasnia” kell.

Ahhoz, hogy a befogadó értse a világ közlését, meg kell tanulnia értelmezni az észlelt jeleket. Világra jöttünk pillanatától, de lehet, hogy már kicsit korábban is kapcsolatba akarunk lépni a környezetünkkel, és a környezetünk szintén keresi a kapcsolatot velünk. A közlés eszköze valamilyen nyelv, de ez még nem a beszélt nyelv. Az még nem áll rendelkezésünkre. A körülöttünk lévő világ elemeinek (tárgyaknak, jelenségeknek, érzéseknek) az észlelése és megértése egyelőre a

létfenntartási funkciók legfontosabbika. Fogalmi nyelv híján még nem adtunk nevet mindannak, amit tapasztalunk, de azt lassan elsajátítjuk, hogy valami meleg vagy hideg, kemény vagy puha, finom vagy rossz. Ez tapasztalati tudás, de mint reakció -- fordítás. A felcseperedés izgalomban vagy unalmában mást sem teszünk, mint gyarapítjuk sajátos tapasztalati s hamarosan nyelvi, fogalmi szótárunkat. Anyagot gyűjtünk tehát, hiszen tárgyakhoz, érzésekhez, észleléshez minden nap új tudást szerzünk, és aztán minden nap – maradjunk a példánknál – az éhség vagy a szomjúság fogalma egyre gazdagodik, a fokozatokat megismerve tagolóódik. Hasonlóképp egy önpusztító féltékenység elvetett vagy lehetségesnek tartott gondolata a borzalom érzésének hideg villámával a gerincemen lefelé, a hideg érzetének hirtelen megszűntével és mondjuk egy szín, a zöld egy újabb, ködös párával és fénnel átszínezett árnyalatával együtt most már beletartozik egy tágabb fogalom, a szerelem, a hideg és a hideg párával tompított zöld fogalmába, amit úgy kell tehát leírnom (ha írok) vagy lefordítanom (ha fordítok), hogy ez a tüzesen jeges szín érezhető legyen, amikor olvasom vagy hallom (Pound).

Mindazonáltal nem mondanám, hogy ez a folytonos fordítás (értsd egymás verbális és nonverbális közlésének értése és viszonzása) az ember legsikeresebb vállalkozása volna, hiszen ha így volna, akkor nem lennének háborúk, nem volna irigység, oktalan gyanakvás, dupla fenekű beszéd sem. Hogy ki milyen fordító ebben az általános értelemben, nehéz eldönteni. A szerelmesek talán a legjobbak közül valók, egyenesen műfordítók, hiszen a legerősebben törekednek a másik megértésére, ami köztudomásúlag a műfordítás alfája és omegája, ha pedig a legkisebb félreértést észlelik, a legbuzgóbban igyekeznek elhárítani az okát. A pontos értésnek és a szöveghűségnek (tehát a hűségnek) számukra különös jelentése van.

A műfordítás oktatása során különösen hangsúlyozni szoktuk – mint előbb utaltam rá – minden fordítás feltételét, a fordítandó szöveg tökéletes megértését. Tanítás során aligha érdemes kategorikus szabályokról beszélni, oly sokrétű, oly sok szempontot figyelembe vevő intuitív tevékenység a fordítás, hogy nincs szabály a kivételek garmadája nélkül, míg végül a műfordító belső készítése,

ösztöne, szocializációja, szubjektív érzete szerint dönt. Nagy élvezet ez, kérem, még ha a teljesen szabad mozgást erős béklyó, az igazodást kikényszerítő eredeti szöveg akadályozza is. Mindenesetre a kommunikációmmal azt deklarálom, hogy be akarok jutni a másik szavainak a védőfala mögé. Védőfala? De hát nem éppen azért beszél velem a partnerem, hogy a lehető legjobban megértesse magát velem? Igen is, nem is.

Amíg van szó, kifejezés, szituáció, mondat, jel, amit nem teljesen értek, nem tudom lefordítani, csak pontatlanul. Mert nem *találok* a *találó* szót! Nem vagyok a stílus, végső soron a nyelv birtokában. A pontatlan fordítástól aztán kásás lesz a mondatom, a szövegem. A kép, de bátran mondhatunk videót vagy filmet is, életlen lesz, mert a kifejezések nem ülnek.

S miközben akár az érzeteknek, akár az érzelmeknek tapasztalom meg az egyre dúsabb és ellentmondásos gazdagságát vagy éppen elégtelen voltát, tudok vagy nem tudok róluk beszélni (ahogy Szent Jeromos mondta, igaz, az idővel kapcsolatban: ha nem kérdezik, mi az, tudom, ha kérdezik, nem tudom – mi más ez, mint a nyelv uralma fölöttünk, ami soha nincs fordítva: a nyelv alkot minket, nem mi a nyelvet), tehát folyamatosan gazdagszik érzelmi és intellektuális szókincsem. És ez szintén fordítás – rövid eszmefuttatásomnak ez a voltaképpeni fő állítása – a látottakat, az érzeteket fogalmi rendszerem segítségével átalakítom: nevet adok neki, kifejezem a saját nyelvemen. Ezt társadalmi fordításnak nevezem hirtelenjében. Hiszen azért végzem ezt a bonyolult tevékenységet, hogy kifejező eszközüöm közvetlen felhasználásával megértsem magam a környezetemmel. Szavaimat ráadásul úgy válogatom össze, hogy a másik nyelvi világa azt be tudja fogadni. Onnantól kezdve, hogy mondandóm elhagyta ajkaimat vagy tollamat, nincs többé lehetőségem befolyásolni a megértés folyamatát. Most a másik következik, ő kezd fordításba: saját fogalomrendszeréhez (kulturális beágyazottságához) igazítja szavaimat, amit meg szeretne érteni: szerencsés esetben minden szavam megfelelőjét teljes jelentésbokrával együtt megtalálja saját mentális rendszerében: a köztünk létrejött kommunikációs vezetéknek semmi ellenállása nincs. Ha azonban bonyolult nyelvi formákkal, gazdag

szókinccsel fejeztem ki ellentmondásos, bonyolult érzéseimet például egy disztópikus világgal kapcsolatban, arra készítetem őt, hogy gyors fordítási műveletek egész sorát hajtsa végre, miközben egymással szemben ülünk; ha viszont ő használ számomra ismeretlen tájszavakat vagy szubkultúrája különös nyelvi elemeit, én mozgósítom minden eszközümet, pl. megfigyelem mimikáját, gesztikulálását, figyelem a hangsúlyozását, hogy segítségükkel minél pontosabb legyen a fordításom.

A műfordítás nem csak az adott üzenet (jel) megértésével kezdődik, hanem egyúttal a kontextus (a szerves kötőanyag) létrehozása is zajlik, ami akkor történik meg, amikor a tárgy folyamatos értelmezésem nyomán új tartalmat, új formát kap; a fordítás a kapcsolat megteremtése a néző és tárgya között, az a pillanat, amikor *a tárgy visszanéz*. Amikor nem csak nézek, hanem látok is, és a látottból felépítem azt a világot, amelyben egyre otthonosabban mozgok. Ez a világ hasonlatos lesz az összes többi ember által látott világhoz, hiszen az összes világok átjárhatókká lesznek, bármennyire különböznek is.

Mindenki fordít tehát, képzettség, sőt szándék nélkül: aki lát és érez, legyen bár az érzékelés, a megkülönböztetni tudás alacsony fokán, annak veleszületett képessége az önfenntartás, jóllehet erősen különböző képzetet gyárt magának bármiről, akár a kenyérről és a vízről.

Amúgy sosem csak a szó pusztá jelentését tanulom meg, hogy tehát a barackfa olyan nyáron zöldellő, lombos fát jelöl, amelyen sárga gyümölcsök jelennek meg, hanem leveleit, törzsét, virágját, működését, kezelését, termésének ízét, ízének árnyalatait, a gyümölcs szedését és felhasználását, a pálinkáját, ahogy a torkomat kaparja és még sok, sok mindent rögzítek érzékeim szótárába, és ezt tesszük folyamatosan, mindannyian egy életen át. Ez a szótár egyénien az enyém, de a kölcsönös kommunikáció által nagy részben kompatibilis sok más ember barackfa szócikkével. Ebből az is következik (tapasztalom a műfordítókursus során), hogy az élettapasztalat csak hasznára válik a műfordítói munkának (17 évesnek nehezebben megy ez a munka, mint a 27 évesnek). Ezt az élettapasztalatot viszont nem lehet készen átvenni senkitől: vagyis jól van teremtve a világ, hogy a

megszerzett tudást sírba visszük, nem adható le a temető bejáratánál, mindenkinek újra meg kell élnie és korának megfelelő nyelven meg kell fogalmaznia.

Miközben előbb a pontos megértést hangsúlyoztam, most kicsit rehabilitálnám a félreértést és félreolvasást, hogy a hibát kreatív értelmezésnek tekinthessem. A hiba lehet ugyanis alternatív jelentés, lehet formaképző, tehát új elem, amelyet Ezra Pound nyomán nevezhetünk „isteni véletlennek”, sőt jelnek, amelynek segítségével – mondják méltatói – Pound képes volt behatolni az eredeti mű szerzőjének tudatvilágába, mondhatni látnoki ihlettel (gondoljunk Tandori írásaira és műfordítói gyakorlatára), de idézhetném Nádas Péter német fordítójának szavait, aki szerint „igyekeztem nem azt fordítani, amit Nádas írt, hanem amit írni akart.”

Összefoglalásul: permanens tevékenységünk a műfordítás. A látványt, a képzeletünk szülte képeket, a gondolkodás eredményeként létrejött fogalmakat közölhetővé tesszük. Közlünk, és befogadjuk mások közléseit. Születésunktől kezdve zajlik a kép szóvá formálása, a logosz főszereplővé emelése. A főszereplőt egy életen át tápláljuk érzéseink és érzelmeink nedveivel, a fogalmak közeit kitölti a fordítás lendítőerejét tápláló elixír. Szellemi életünknek akkor van vége, ha az ismeretlent és érthetlent érthetővé tevő átfordítást abbahagyjuk.

A fordítói mesterség végső titka tulajdonképpen nem egyéb, mint a másság felöltésének képessége.

Alles ist Übersetzung. Ist Übersetzung alles?

Péter Rácz, Ungarisches Übersetzerhaus, Ungarisches Ministerium für Auswärtige Angelegenheiten und Handel, Balassi Institut

Abstrakt

Literarisches Übersetzen ist eine unserer alltäglichen, ständigen Aktivitäten. Jeden Anblick, aus unserer Phantasie entstandene Bilder, sowie unsere Gefühle formen wir in die Sprache um: wir notieren sie und machen sie veröffentlichtbar. Wir teilen mit und nehmen Mitteilungen anderer entgegen. Von unserer Geburt an spielt sich Erkenntnis, Verständnis, Umformung von Bild in Wort, Emporhebung von Logos in den Haupthelden ab. Den Haupthelden soll man ununterbrochen mit Säften unserer Gefühle und Emotionen tränken, die Leeren zwischen Begriffen füllt ein Elixier aus, das den Schwung des Übersetzens pflegt. Unser geistiges Leben endet in dem Augenblick, wo wir das Umwandeln vom Unbekannten und Unverständlichen ins Verständliche aufhalten.

Schlüsselwörter: perfektes Verständnis, verliebt wie ein (Literatur)Übersetzer, Regeln beim (literarischen) Übersetzen, verwässerter Text, schnelles Übersetzen, Akzent – Körpersprache – Wortfolge, Wunden und Trümmer, alles ist Fiktion, Sozialisierung, Bedeutung der Atmung.

Sve je prevod. Da li je prevod sve?

Peter Rac, Ministarstvo spoljnih poslova i trgovine Mađarske, Institut Balaši, Kuća prevodilaca mađarske književnosti

Sažetak

Naša svakodnevna, stalna aktivnost jeste: književno prevođenje. Prizor, slike proistekle iz naše mašte, i svoja osećanja oblikujemo u jezik: beležimo ih, činimo ih objavlјivim. Saopštavamo i primamo saopštenja drugih. Počevši od našeg rođenja odvija se spoznaja, razumevanje, preoblikovanje slike u reč, uzdizanje logosa u glavnog junaka. Glavnog junaka treba neprestano da napajamo sokovima naših osećanja i emocija, a praznine među pojmovima ispunjuje eliksir koji neguje zamah prevođenja. Naš duhovni život završava se onog trenutka kada obustavimo pretvaranje nepoznatog i nerazumlјivo u razumlјivo.

Ključne reči: savršeno razumevanje, zaljubljen kao (književni) prevodilac, pravila u (književnom) prevođenju, razvodnjen tekst, brzo prevođenje, akcenat - govor tela - red reči, rane i ruševine, sve je fikcija, socijalizacija, značaj disanja.